
Česká obava z budoucnosti: sen nebo skutečnost?

Jiří Kořalka

V české politické a kulturní publicistice z druhé poloviny 19. a prvních tří desetiletí 20. století je možné nalézt řadu příkladů svědčících o přeceňování národní přítomnosti a budoucnosti. Srovnání s jinými národními hnutími severovýchodní, střední a jihovýchodní Evropy, která - podobně jako Češi - usilovala o dosažení národní svébytnosti a státní samostatnosti v podmínkách diskontinuity státně politické, společensko-třídní a zčásti i jazykové, zejména v oblasti spisovného jazyka,¹⁾ vede k závěru, že české národní hnutí 19. století mělo relativně nejpríznivější podmínky k tomu, aby svou vlastní vnitřní silou vytvořilo moderní národní společnost. A přece se nejvýznamnější političtí myslitelé českého národa nedívali do budoucnosti bez obav. Základní příčinou těchto obav bylo složité mezinárodní postavení sídelního prostoru českého národa uprostřed evropského kontinentu, především na křižovatce mocenskopolitických zájmů Německa a Ruska.

Vystupují zde jako pamětník diskusí o hodnocení českého národního vývoje 19. století, vedených v padesátých letech. Z nepopiratelné skutečnosti, že mnohem radikálnější formulace českých národních cílů se vyskytovaly u českých básníků než u soudobých českých politiků, se vyvozoval jednostranný závěr, že česká kultura v podstatě suplovala neschopné politické vedení národa. Zcela se opomíjely nebo znevažovaly pohnutky, které vedly významné politické osobnosti té doby, především Františka Palackého, Františka Ladislava Riegra, Josefa Kaizla, Karla Kramáře, Tomáše Garrigua Masaryka nebo Bohumíra Šmerala, k vyjádření obav před radikálními státně politickými převraty ve střední Evropě. Většina těchto úvah byla na pomezí snění a realistického uvažování o vývojových tendencích. Prvek nepřijemného snu, z něhož se každý rád probouzí, je v těchto obavách většinou zřetelně rozeznatelný. Uvedu jen dva příklady v rozmezí šedesáti pěti let.

"Pomyslete si říši rakouskou rozdělenou na množství republik a republik - jaký to milý základ k univerzální ruské monarchii!",²⁾ vybízel František Palacký 11. dubna 1848 v odpovědi členům Výboru padesáti

pro svolání německého Národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem. Svůj proslulý dopis do Frankfurtu, obsahově i stylisticky vynikající, napsal Palacký během několika málo hodin,³⁾ ale myšlenky v něm vyjádřené byly již delší dobu předmětem jeho úvah a zřejmě i jeho snů. Palacký pociťoval velkou odpovědnost za politický postup představitelů českého národa v nové situaci, která nastala v březnu 1848 a na niž on sám byl připraven důkladným poznáním politických poměrů a osobností nejen v Rakousku, ale i v celém Německu. Ve všelidském zájmu se Palacký hrozil představy o univerzální monarchii, byť by se i prohlašovala za slovanskou, a považoval ji za "nepřehledné i nevyslovitelné zlé, neštěstí bez míry a hranic".⁴⁾ Tato barvitá charakteristika dostatečným způsobem naznačuje, do jaké míry Palackého myšlení a snění překračovalo meze politických realit tehdejší současnosti.

Snad ještě blíže k rozumovému předvídání dějinami poučeného historika než ke snu měla argumentace Františka Palackého z prosince 1849 na podporu zásady národní rovnoprávnosti a federalizace v mnohonárodnostní rakouské monarchii. Palacký tehdy vysvětloval svým odpůrcům, že idea národnosti měla ve střední Evropě 19. století podobný význam jako idea církve a náboženství v 16. a 17. století. Není podstatné, že tato myšlenka nepronikla kolem poloviny století ještě do vědomí všech osob a různých věkových skupin. "Ty krajiny a osoby, zvláště v Rakousku, které podnes v ohledu národním jsou netečné aneb apatické, nebudou jimi ještě po desíti, po dvaceti nebo po třiceti letech...",⁵⁾ varoval Palacký před podceňováním národního vědomí a národnostních konfliktů. Připomněl, že po více než jedno století sváděly evropské národy ukrutné a krvavé války, než oboustranné vysílení vedlo k uznání rovnoprávnosti a tolerance: "Má-li idea národnosti vésti ku podobnému dlouhotrvajícímu krveprolévání, jehož počátek skutečně stal se roku 1848?"⁶⁾ Jsem přesvědčen o tom, že tato Palackého naléhavá otázka byla spjata s poměrně konkrétními obavami z budoucího vývoje, s obavami, které se vystupňovaly v doslovných z let 1872 a 1874 pod dojmem nástupu německé hegemonie v Evropě.⁷⁾

Druhý příklad připomínám z období mimořádného zostření mezinárodní situace ke konci roku 1913, po dvou balkánských válkách, které v souvislosti s vystupňováním osvobozenického boje národů jihovýchodní Evropy vedly k soupeření evropských velmocí a ke vzájemným územním sporům národních států na Balkáně. V referátu na XI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze na Žofíně nastínil Bohumír Šmeral možnost případného dělení rakousko-uherské monarchie jako výsledku celého řetězu válek. Podle jeho názoru nebylo vyloučeno připojení německých krajů Rakouska, v podstatě dnešního území Rakouské republiky, k Německu, dokonce i v dohodě s Francií a Ruskem. České země jako "důležitý strategický čtyřúhelník uprostřed Evropy" by však zřejmě

nepřepustilo Rusko Německu ani Německo Rusku. Z toho vyplynula Šmeralova představa o hrozivé budoucnosti, která byla - stejně jako u Palackého v letech 1848-49 - někde na pomezí tíživého snu a realistické předvídavosti:

"Snad okamžité obtíže by mohly způsobit, že by mezinárodním řešením při prvním dělení státu dostalo se Čechám samostatnosti. Takto ve chvíli katastrofálních přeměn dosažení 'státního práva' není vyloučeno. Pro Čechy jako národ i jako zem byla by to však možnost nejhorší. Byli bychom osamostatněni jen přechodně jako dnes Albánie, abychom zachováni byli jakožto kořist pro vítěze budoucnosti, jakožto bojiště pro příští měření soupeřících sil. Kdyby Rakousko-Uhersko nemělo se udržet, vzplála by nová třicetiletá válka nad Evropou a opět jako před mírem vestfálským právě Čechy byly by středem utrpení."⁸⁾ Další historický vývoj, zejména ke konci třicátých let, ukázal dosti zřetelně, že Šmeralova obava z budoucnosti malého a národnostně pestrého samostatného státu uprostřed Evropy byla opodstatněná.

Snění o budoucnosti nebylo na přelomu 19. a 20. století rozhodně českou zvláštností. Veřejné mínění sousední Německé říše přijímalo ještě s větším pochopením, často s nadšením, futurologické brožury a články líčící nastolení německého panství nad Evropou a nad celým světem. Předseda Všeněmeckého svazu, profesor univerzity v Lipsku Ernst Hasse, zastával názor, že "fantazii našich současníků je třeba živě povzbuzovat nejen v sociálně politických oblastech, kde se tak děje až nadmíru, nýbrž i v nacionálních otázkách".⁹⁾ Například jen roku 1895 vyšly v Berlíně krátce za sebou dva rozšířené spisy, které se shodovaly v tom, že šíření německé expanze chronologicky přesně vymezovaly, ale jinak proti sobě polemizovaly. Zatímco brožura o "triumfujícím Německu"¹⁰⁾ formou utopického přehledu událostí z let 1900-15 líčila postup Německa až k Volze a Donu a vybudování velké koloniální říše, soustředila se polo-oficiální brožura Všeněmeckého svazu¹¹⁾ na předpokládaný stav politických poměrů ve Velkoněmecku a střední Evropě v roce 1950, kde čtyři národy - Češi, Slováci, Maďaři a Slovinci - ztratily právo na existenci a byly zčásti vysídleny,¹²⁾ zčásti germanizovány nebo zbaveny občanských práv.¹³⁾ Nelze se divit tomu, že právě takové snění, o němž český tisk přinášel většinou podrobné informace, posilovalo opatrnost a umírněnost české politiky. Rozdíl mezi uměleckým a historicko-politickým chápáním české skutečnosti se tím ještě dále zvětšoval.

- 1) M. Hroch, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha 1986, s. 239-254.
- 2) F. Palacký, *Spisy drobné I: Spisy a řeči z oboru politiky* (vyd. B. Rieger). Praha (1898), s. 22.
- 3) K tomu J. Kořalka, *Palacký a Frankfurt 1840-1860: husitské bádání a politická praxe*. Husitský Tábor 6-7, Tábor 1984, s. 309.
- 4) F. Palacký, *Spisy drobné I*, s. 19.
- 5) Tamtéž, s. 113.
- 6) Tamtéž, s. 113.
- 7) K tomu mj. J.F. Zacek, *Palacký's Politics: The Second Phase*. Canadian Slavic Studies 5, 1971, s. 51-59.
- 8) B. Šmeral, *Výbor z díla 1: 1902-1921* (vyd. J. Galandauer). Praha 1981, s. 242.
- 9) *Alldeutsche Blätter* 5, č. 2, 13.1.1895, podpis: E.H.
- 10) *Germania triumphans! Rückblick auf die weltgeschichtlichen Ereignisse der Jahre 1900-1915 von Einem Grössteutschen*. Berlin 1895. Jako autor brožury se uvádí univerzitní docent Karl A. Kaerger.
- 11) *Grossdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950*. Von einem Alldeutschen. Berlin 1895. Autorem byl univerzitní profesor Ernst Hasse.
- 12) Hasse razil pojem "Vertreibung grösseren Teiles der undeutschen Bevölkerung" pro násilné vysídlení obyvatelstva.
- 13) V širších souvislostech srov. J. Kořalka, *Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*. Praha 1963 (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 73, seš. 12).